

Поліщук Л. Б

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ, МОТИВІВ,
СЮЖЕТІВ У ТВОРАХ ЗАРУБІЖНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ**

У даній роботі основна увага зосереджена на дослідженні компаративного аналізу Біблійних образів, мотивів та сюжетів у творах зарубіжних та українських авторів.

Невичерпним джерелом віковичної мудрості, добрими друзями і порадиниками приходять в наше життя книги. Та тільки одну з них називають Книгою книг. Це – Біблія. Її значення в житті людства, її популярність ні з чим не зрівняти. Вона – найважливіша священна книга іудаїзму (Старий Заповіт) та Святе Письмо християнства (Старий і Новий Заповіти).

Немає у світі книги, яка б стільки разів переписувалася та перевидавалася. Її друкують величезними тиражами в різних країнах світу. Майже всі народи, що населяють нашу планету, мають переклади Біблії різними мовами.

Впливаючи протягом століть на духовне життя країн та народів, де домінуючими релігіями є іудаїзм та християнство, Біблія проповідує ідеї морального вдосконалення, добра, боротьби зі злом.

Роль Біблії в історії людства надзвичайно важлива. Мораль, звичаї, духовне життя, уявлення про світ і людину в ньому, життєві цінності, етичні та естетичні ідеали – все це формувалося під впливом Книги книг. Та і сама культура європейських народів розвинулась і сформувалась завдяки життєдайному джерелу Божого слова.

Важливим є специфіка вивчення унікальної природи взаємодії Біблії й художньої літератури, оскільки біблійні образи і мотиви присутні в образотворчому мистецтві, літературі, філософії. Без знання Біблії неможливе повноцінне засвоєння курсу літератури – і давнього її періоду, і XXI століття, адже українські і зарубіжні письменники часто зверталися до цієї скарбниці мудрості, запозичували образи, мотиви, використовували цитати, афоризми.

Поставлена мета і задачі роботи визначили вибір методів і прийомів дослідження. Матеріал аналізувався з використанням порівняльного методу (природно-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний).

Ключові слова: Біблія, образ, письменник, сюжет, мотив, зарубіжна література, українська література.

Постановка проблеми. Прищеплюючи високі гуманістичні ідеали, духовно збагачуючи, Біблія розкривала в людині здібності і таланти, ставала тією рушійною силою, що пробуджувала натхнення, спонукала митців до підкорення не досяжних досі вершин у різних сферах творчості. Ця велична книга надихала зодчих на спорудження світлих споруд-храмів, композиторів – на створення високодуховної, хвилюючої музики, сповненої любов'ю, милосердям і добротою. Вона покликала до життя безліч творів живопису, графіки, скульптури. З Біблії митці черпали теми, сюжети, образи, виражаючи за їх допомогою свої етичні та естетичні ідеали, своє розуміння ролі людини в світі, своє ставлення і до божественного, і до земного.

Однак чи не найвидатнішу роль відіграла Біблія у розвитку літератури. Адже вона сама є видатною літературною пам'яткою світової культури.

Не дивно, що біблійні твори ставали взірцями для наслідування письменниками і поетами різних народів світу. Біблія – скарбниця, з якої письменники черпають художні образи, символіку, сюжети, теми і мотиви.

Аналіз досліджень. Проблему використання біблійних образів, сюжетів, мотивів у художній літературі досліджували О. Глазова, В. Грановський, І. Артеменко, О. Вишневський, Є. Куніна, В. Домашівець, А. Стебельська, Ю. Султанов, О. Ярославський, А. Белень, Д. Брилінський, О. Петрончук, І. Лубенко та інші вчені.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження Біблійного тексту в компаративному аспекті, враховуючи сучасні тенденції української та зарубіжної літератури.

Мета дослідження. Порівняти особливості трактування та використання біблійних образів і мотивів в зарубіжній та українській літературі.

Завдання дослідження визначаються поставленою метою і полягають в наступному: з'ясувати стан вивчення даної проблеми в науково-методичній літературі; проаналізувати особливості використання і трактування біблійних образів і мотивів в світовій літературі; порівняти специфіку використання і трактування біблійних образів і мотивів зарубіжній та українській літературі.

Об'єкт дослідження – є Біблія як шедевр світової культури.

Предметом дослідження є твори зарубіжних і українських авторів на біблійні сюжети та із використанням біблійних образів та мотивів.

Виклад основного матеріалу. Компаративістика – порівняно молода оригінальна наука. Термін «компаративістика» – латинського походження (лат. *comparativus* – порівняльний). Ця наука має такі, згідно з предметом її вивчення, різновиди: порівняльне вивчення літератури, фольклору, філософії, мистецтва тощо.

В 1955 році створено Міжнародну організацію літературної компаративістики з центром у Парижі. У колишньому Радянському Союзі компаративістика зазнавала критики як «буржуазна наука» (М. Конрад, В. Вервес, В. Жирмунський, І. Неупокоева та ін.) Навіть термін «компаративістика» не вживали. Вважалось, що ця наука нехтує соціальними та ідейними факторами взаємодії літератур.

І все-таки, повністю відмовитись від паростків новітньої наукової думки було неможливо. Праця словацького вченого Д. Дюришина «Теорія літературної компаративістики» (1975) з'являється в російському перекладі під назвою «Теория сравнительной литературы». В Україні провадять свою діяльність порівняльно-історичні студії. Одна з них створює п'ятитомне видання «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті».

Компаративний аналіз можна проводити, досліджуючи довільно взяту пару творів світової літератури, де зустрічаються персонажі з Біблії.

(Наприклад: «Мойсей» І. Франка і «Втрачений рай» Дж. Мільтона). «Головні герої»: «*Се Мойсей, позабутий пророк, / Се дідусь слабосилий, / Що без роду, без стад і жінок / Сам стоїть край могили. / Все, що мав у життю, він віддав / Для одної ідеї / Горів, і яснів, і страждав / І трудився для неї / Із неволі в Міцраїм свій люд / Вирвав він наче буря...*» [6, с. 12]. «*О! Найпрекрасніше з творинь, найкраща і остання / Із Божих праць, що вищістю своєю / Неперевершена – оком куди не кинь: / Свята і мудра, добродушна й мила...*»

[3, с. 231]. «Патріотичні переживання автора»: «*Невже повік уділом буде твоїм / Укрита злість, блудлива покірність / Усякому, хто зрадою й розбоєм / Тебе скував і заприсяг на вірність? / Невже тобі лиш не судилося діло / Щоб виявило твоїх сил безмірність?*» [6, с. 5]. «*Там щастя й радість, тут непомірний жах. / Пекельний світ!*» [3, с. 9]. «Оптимістичність фіналу творів»: «*Ще момент – і прокинуться всі / З остовпіння тупого, / І не знатиме жаден, що вмить / Приступило до нього. / Ще момент – і Єгошуї крик / Гірл сто тисяч повторять, / Із номадів ленивих ся мить / Люд героїв створить.*» [6, с. 94]. «*...рушати з тобою – / Залишитись тут; без тебе зостатись – / Іти без бажань; для мене, єдиний, / Ти – все на землі...*» [3, с. 325].

Спільне: в обох творах теми запозичені з Біблії, кожен з авторів переповів біблійні сюжети у віршованій формі рідною мовою. Хоча, на перший погляд, між історією Адама і Єви та історією Мойсея – нічого спільного, але саме устами Мойсея Всевишній розповів про Адама і Єву у «Бутті». Обом творам значною мірою притаманні елементи автобіографії. І «Мойсей» і «Втрачений рай» – написані уже зрілими письменниками. Це – монументальні твори.

Не зважаючи на трагічний фінал – смерть Мойсея та вигнання з раю, – поеми, фактично, мають оптимістичний характер: у Мільтона Чоловік та Жінка – найпрекрасніші на землі творіння, у Франка – справа Мойсея не померла разом з ним, його народ знайшов прихисток і спокій.

У творах наявна патріотична навантаженість. Кожен з письменників сповнений любові і відданості своєму народові, відчуває тривогу за майбутнє рідного краю.

Відмінне: запозичення з Біблії кожним з письменників пере інтерпретовані по-своєму. Зображаючи, по суті, свою епоху з її проблемами Франко і Мільтон вдалися до двох різних сюжетів: про створення світу і життя перших людей та про пророка Мойсея, що у своєму П'ятикнижжі доніс людству істину.

Поети мали різні релігійні переконання: для пуританина Мільтона релігійні ідеї були єдиновірними і служили центральним, головним поштовхом для творчості; для соціаліста (за своїми поглядами) Франка – така тематика – виключення із правила.

Мільтон довго виношував ідею написання «Втраченого раю», задалегідь планував написання цього твору, а у Франка ідея написання «Мойсея» виникла зненацька, але зовсім не при-

меншує цінності цього твору. Герої «Втраченого раю» за своєю природою бунтівні, енергійні, вся поема пронизана духом свавілля, непокори, У «Мойсеї» звучать ноти песимізму, розчарування, інертності.

Поєми написані різними мовами, але кожен з авторів намагався наблизитись до тієї давньоєврейської, якою і написано Біблію у формі, близькій до вірша.

Найпростіше проводити паралелі між парами творів зарубіжної та української літератури, які об'єднує спільність назви: Дж. Мільтон «Самсон-борець» – Леся Українка «Самсон», Дж. Г. Байрон «Каїн» – Іван Франко «Смерть Каїна».

Але ми оберемо дещо інший шлях: будемо порівнювати змалювання одних і тих же біблійних персонажів у творах зарубіжної та української літератури.

Сили добра: Бог (Гете «Фауст», Т. Шевченко «Марія», «Якби ви знали паничі», «Юродивий», М. Булгаков «Майстер і Маргарита», Данте «Божественна комедія»).

Бог незримо присутній у всіх творах світової літератури, але, пам'ятаючи заборону «не промовляй ім'я Бога даремно!», майстри слова рідко вдаються до зображення Всевишнього як звичайної дійової особи. Таке «виключення з правил» можна зустріти швидше в зарубіжній, ніж українській літературі. Господь у «Фаусті» Гете зник до лестощів, він непогано ставиться до всіх, навіть до Мефістофеля: «Таким, як ты, я никогда не враг. / Из духов отрицанья ты всех мне / Бывал мне в тягость плут и весельчак» [5, с. 126].

Він самовпевнений, і ладен навіть битись об заклад з силами темряви, якщо йому того заманеться.

Зі Святої Трійці (Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий) на сторінках книг найчастіше зустрічається образ Сина Божого Ісуса Христа. Причому це спроби переповісти євангельський сюжет з такою точністю, ніби автор сам спостерігав за розвитком подій і може пояснити все, що століттями було покрито туманом таємниці (Т. Шевченко «Марія», М. Булгаков «Майстер і Маргарита»).

В переважній більшості творів герої, вустами авторів лише звертаються до Бога. Данте «Божественна комедія»: «Скажи, Юпітере, ти ж бог чудес, / Що дав себе за людство розіпнути, – / Чи поглядаєш ти сюди з небес, / Чи, може, десь готуєшся звернути / З глибин своїх думок таке на нас, / Чого ми й не спроможемось збагнути?» [2, с. 203].

Такий же осуд божої бездіяльності і байдужості до людських справ зустрічається і в Т. Г. Шев-

ченка: «А ти, всевидящее око! / Чи ти дивилося звисока... / І не осліпло. Око, око! / Не дуже бачиш ти глибоко! / Ти спиш в кіоті!» [8, с. 508–509]. «А може, й сам на небесі / Смієшся, батечку, над нами. / Та, може, радієш з панами / Як править миром!» [8, с. 483].

В цих випадках ми бачимо, що хоча вірші мають різну форму, написані у різних країнах, у різний час (у Данте ми бачимо звичайну для тих часів плутанину античної та християнської міфології (Юпітер – Христос), але спільного – більше. Цей збіг пояснюється не тільки тим, що Шевченко добре знав твори Данте і залишив численні згадки про нього у віршах і в «Щоденнику», а й тим, що у обох країнах за часів цих поетів панували схожі суспільно-політичні умови.

Діва Марія (Данте «Божественна комедія», Шевченко «Марія»).

Продовжуючи проводити паралелі між творчістю Данте і Шевченка, порівняємо молитви, звернуті поемами до Діви Марії: «Все упованіє моє / На тебе, мій пресвітлий раю, / На милосердіє твоє / Все упованіє моє / На тебе, мати, возлагаю. / Святая сило всіх святих, / Пренепорочная, благая! / Молюся, плачу і ридаю: / Воззри, пречистая, на їх / Отих окрадених, сліпих Невольників. / Подай їм силу Твого мученика сина, / Щоб хрест-кайдани донесли / До самого, самого краю. / Достоинітая! благаю! / Царице неба і землі! / Вонми їх стону і пошли Благий кінець, о всеблагая!» [8, с. 521]. «О приснодіво, доню свого / Сина, Сумирне й найвеличніше з сердець, / Надіє вічного добра єдина! / Подарувала людству ти вінець / Облагородження, і стати твором / Сам навіть не погребував Творець. / В тобі спанула світовим простором / Любов, і на чолі її горить / Правічна квітка перед мирним зором. / Вгорі тут – ласки полуденна мить, / Внизу ж, хоч де б ти смертних не поїла, / Из тебе сподівання струменить. / Така, владарко, в тебе міць і сила, / Що спроба полетіти, летячи / Без тебе, буде, певна річ, без крила» [2, с. 492].

Найтепліші слова сказано обома авторами. Але у Данте суть всього уривка складає возвеличення чеснот Богородиці, у Шевченка – це слізне прохання не за себе, а за інших.

Ангели (Данте «Божественна комедія», Шевченко «Марія», Гете «Фауст»).

Данте, давши цілу ієрархію ангелів у раю, поширену в світоглядних уявленнях його часу, описує їх теж дуже детально: «Всі лиця кольору були жаркого, / А крила – золоті й убір такий, / Що снігу не знайти ніде такого. / Вони від пелюс-

ток на пелюстки / Лили і мир, і пал в горі та долу, / Їх беручи із божої руки. / Ширяючи між східцями престолу, / Ї кліткою, полки святих можуть / Не заважали зору й ореолу: / Господні сяйні сили в світ ідуть / В тій мірі, щоб йому відповідала / Їй завад ніколи тут не може бути.» [2, с. 483].

У Гете три архангели нагадують завзятих панів у палаці господаря: *«Мы, ангелы твои Господни, / Окинув взором весь предел, / Поем, как в первый день, сегодня / Хвалу величию божских дел.» [5, с. 328].*

В поемі Шевченка «Марія» архангел – аж надто земний, хоча і сяйливий: *«...А Гость розумний / Умитий в куці виходжав / В одному білому хітоні, / Мов намальований, сіяв...» [8, с. 525].*

Отож, у першому випадку описано тільки небо, яким воно є в уявленні Данте, у другому небо – наближене до життя земного, в третьому – життя земне возвеличене до рівня неба, до Святого Письма.

Сили зла – мають різні імена і їх можна зустріти серед персонажів здебільшого зарубіжної літератури (Дж. Мільтон «Втрачений рай», М. Лермонтов «Демон», М. Булгаков «Майстер і Маргарита», Данте «Божественна комедія», Гете «Фауст», І. Франко «Мойсей»). Демон у Лермонтова – це той, кого ніхто не любить. Він ще пам'ятає час, коли був ангелом і дуже страждає від самоти. Мефістофель у Гете – по-німецьки пунктуальний, діловий. Він із Господом в непоганих стосунках.

Диявол у Мільтона – задрісник, бунтівник. В Господові його не влаштовує те, що «у величі трону держава його, саме лиш тиранство панує давно» [1, с. 23].

Група чаклунів, не справжніх працівників цирку, на чолі з Воландом у Булгакова – похмурі ловці душ людських, обманщики.

Люцифер у Данте – покараний Богом володар Зла, поміщений у Пекло, в нього величезні крила, три голови, а в кожній пащі – по грішникові. Один з цих грішників – Іуда: *«Володар найсумнішої з держав / Був до середини грудей в крижині [2, с. 117]. «Якщо він на творцеву благодать / Звести смів погляд «повний люті й крові», / То скільки зла від нього треба ждати!» [2, с. 176].*

На відміну від цих яскравих образів Мойсей І. Фрапка чує лише Голос, але ніхто не сумнівається, чий то голос.

Інші образи Біблії. Ієфай (Данте «Божественна комедія», Леся Українка «Дочка Ієфая»).

У безсмертній «Божественній комедії» Данте радить: *«В обітах, смертні, будьте ви тверді, /*

Але не обіцяйте необачно, / Як сталось Ієфаєві-судді, / Що не сказав: «Вчинив я непробачно», – / А зле вчинив...» [2, с. 358].

У Лесі Українки прямого осуду в словах немає, осуд назріває до кінця вірша. Але дочка Ієфая не пробує виблагати порятунку. Вона покірна долі і, водночас, горда людина: *«...Схилюсь, мов квітка, на жертвний камінь, / Бо знатиму: хоч би сто літ жила, / Такої пісні вже б не заспівала...» [7, с. 92].*

В обох випадках відчувається гіркота в словах, адже Данте згадує Беатріче, а Леся відчуває свою приреченість.

Пекло і Рай (Данте «Божественна комедія», Шевченко «Іржавець», «Кавказ», Дж. Мільтон «Втрачений Рай»).

Детально описавши і Пекло і Рай, Данте відокремлює їх від ефемерного світу людей: *«... Ніщо не вічне, я ж на всі віки / Лишайте сподівання всі, хто входить» [2, с. 32].* Шевченко ж бачить справжнє Пекло і оманливий Рай у стражданні ошуканої України: *«...В нас дері / Дері та дай, / І просто в Рай, / Хоч і рідню всю забори!» [8, с. 263]. «Якби розказати / Про якого-небудь одного магната / Історію-правду, то перелякати / Саме б пекло можна. А Данта старого / Полупанком нашим можна здивувати.» [8, с. 423].* Рай у Мільтона – сповнений неспокою. Тут лише любов Адама і Єви, що допомагає не зневіритись.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз матеріалу дозволив дійти висновку, що у всіх творах світової та української літератури, де зустрічаються образи й мотиви Біблії, можна знайти і спільні, і відмінні риси. Причиною наявності спільних рис є те, що всі митці мали спільне першоджерело.

Причин відмінностей декілька:

Особистість автора. Якими б особливими письменники не були, всі вони – люди. І як немає двох зовсім однакових людей, так і однакових письменників теж не може бути. Кожен бачить сюжети творів по-своєму.

Особливості пануючої в країні релігії. Більшість світових класиків європейського письменства – католики. Більшість людей в Україні – православні християни.

Різниця між цими двома релігійними напрямками може бути зведена до такої думки: в католиків Бог – для людини, у православних християн людина – для Бога. У творах українських письменників відчувається психологія сумирної богобоязливої людини. Це характерно і для менталітету українців. У творах класиків зарубіжжя можна

спостерігати ставлення до Бога, як до порадики, що може наблизитись до людини, розуміти і прощати гріхи. Звідси – розкутість, нехарактерна ні нам, ні нашій літературі.

Вимоги часу. Кажуть, книги перевіряються плином часу. Але буває так, що в певні проміжки часу ставлення до книг починає диктувати держава. За радянських часів нові твори, де згадувалась Біблія, просто знищувались, а твори класиків старанно «виправлялись». Право на існування мали лише ті твори, де біблійні персонажі стано-

вили тло давньої легенди, казки («Вій» Гоголя, або змальовували Пекло та Рай в сатиричному світлі («Енеїда» Котляревського).

Тому обрана тема значно краще може бути прослідкована в творах зарубіжних письменників, ніж їх братів по перу з України.

А Біблія не підвладна часові. Все нові і нові покоління звертаються до неї, як невичерпного джерела мудрості, вселюдської любові. Як сказав Г. Сковорода: «Сія Книга вічная, Книга Божія, Книга Небесная» [4, с. 702].

Список літератури:

1. Глазова О. Біблія у шкільному курсі «Література народів світу»: методичні рекомендації для вчителів. Київ: Ленвіт, 1998. 175 с.
2. Данте Аліґ'єрі «Божественна комедія» / пер. з італійської і коментар Є. А. Дроб'язка. Харків: Фоліо, 2017. 607 с.
3. Джон Мільтон «Втрачений рай» / пер. з англ. О. Жонніра. Київ: Видавництво Жупанського, 2019. 360 с.
4. Енциклопедія історії України: у 10 т. / гол. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 607–944.
5. Йоганн Вольфганг фон Гете «Фауст». Москва: Хорвест, 2008. 464 с.
6. Іван Франко «Мойсей». Нью-Йорк: Видавництво Чорторійських, 1966. 94 с.
7. Леся Українка Вибрані поезії. Київ: НБУ для дітей, 2017. 111 с.
8. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ: Дніпро, 1981. 613 с.

Polishchuk L. B. THE COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLICAL IMAGES, MOTIFS, PLOTS IN THE WORKS OF FOREIGN AND UKRAINIAN AUTHORS

This paper focuses on the study of comparative analysis of biblical images, motifs, and plots in the works of foreign and Ukrainian authors.

Books come to our life as an inexhaustible source of eternal wisdom, good friends, and advisers. But only one of them is called the Book of Books. This is the Bible. Its importance, its popularity can not be compared with anything. It is the most important sacred book of Judaism (Old Testament) and the Holy Scriptures of Christianity (Old and New Testaments).

No book in the world that has been rewritten and republished so many times. It is printed in huge numbers in different countries around the world. Almost all the nations that inhabit our planet have translations of the Bible in different languages.

The Bible preaches the ideas of moral improvement, good, the fight against evil, influences on the spiritual life of countries and peoples where the dominant religions are Judaism and Christianity.

The role of the Bible in human history is extremely important. Morality, customs, spiritual life, ideas about the world and man in it, life values, ethical and aesthetic ideals – all this was formed under the influence of the Book of Books. The culture of European nations itself has developed and was formed due to the life-giving source of God's word.

The specifics of studying the unique nature of the interaction between the Bible and fiction are important, as biblical images and motifs are present in the fine arts, literature, and philosophy. It is impossible to master the course of literature without knowledge about the Bible – its ancient period, and the XXI century, because Ukrainian and foreign writers often turned to this treasure trove of wisdom, borrowed images, motifs, used quotes, aphorisms.

The set goal and objectives of the work determined the choice of methods and techniques of research. The material was analyzed using a comparative method (natural-comparative, historical and typological, historical-genetic).

Key words: Bible, image, writer, plot, motive, foreign literature, Ukrainian literature.